

Erdős Zoltán

Kép és szöveg, személyiség és propaganda I. Apafi Mihály uralkodásának első éveiben

Közhelyes megállapítás, hogy I. Apafi Mihály fejedelem nem rendelkezett olyan markáns koncepcióval a művészetek reprezentációs és véleményformáló szerepéről, mint Bethlen Gábor.¹ Személyét sem övezte akkora nimbusz, mint Zrínyi Miklóst,² vagy éppen akkora kétség, mint Thököly Imrét.³ Erőforrásai és politikai lehetőségei sem voltak arra, hogy befolyásolja a nyugati propagandát.⁴ Úgy gondolom azonban, mégis érdemes áttekinteni az Apafiról készült egykorú képanyagot a kor hazai és nemzetközi propagandájával, a fejedelem személye körül kialakult közjogi és politikai legitimációs érvekkel összefüggésben.

* * *

Az Erdélyben készült egykorú portrék szinte kizárólag éremképek,⁵ hivatalos arcképnek számító, egyúttal a legszélesebb rétegekhez is eljutó ábrázolások. Az érmék kidolgozottságának színvonala ugyan eltérő, lényeges eltérés azonban nincsen az előlapon látható portrék alapelemei között: a fejedelem arcát dús szakáll és rövidre nyírt haj keretezi, fején süveg, testén díszes lemezpáncél látható, kezében buzogányt tart. Ezek az éremképek a századfordulótól folyamatosan meglévő hagyományt követnek. Míg azonban Bocskai és Bethlen portréi esetében viszonylag nagy volt a változatosság, Apafinál sokkal egyöntetűbb trendről beszélhetünk; a vésnökök legfeljebb a páncél kialakításában, díszítésében vittek egyéni vonást az ábrázolásba.⁶ Szembetűnő, hogy Apafit az éremképek alkotói sosem ábrázolták hajadonfővel, amiben elődei közül II. Rákóczi Györgyöt és Kemény Jánost követi.⁷

¹ Cennerné 1980; Gödölle 2014; Gyulai 2013.

² Cennerné 1966; Cennerné 1997; Tüskés 2007.

³ Cennerné 1976; G. Etényi 2005.

⁴ Cennerné 1975: 283.

⁵ Huszár 1995: 150–191. (Nr. 625–823); Tóth 2017: 95–103; Weszerle 1911: Tab. D/XII–XIII.

⁶ Gödölle 2017: 185.

⁷ Huszár 1995: 125–140, 147–150. (Nr. 522–574, 606–624); Tóth 2017: 77–84, 93; Weszerle 1911: Tab. D/X–XI.

Különös jelentőséggel bírt a felségjelvények ábrázolása, hiszen a legitimitás legfontosabb kellékei és jelei a szultán által küldött jelvények voltak – a zászló, a díszruha és a süveg, a buzogány, a kard és a felszerszámozott ló, amit Apafi esetében egy trónussal is kiegészítettek.⁸ Egyébként kimondottan szükséavú naplójában maga Apafi is kiemelte a fejedelmi jelvények átadását: „Die 14. Választattam az ország státusitúl a fejedelemségre. Die 16. Septembris. A kerelei réten a hatalmas nemzettúl adatott bot, kaftán, ló szerszámostúl, tollas süveg. Die 29. Adatott meg a zászló a désfalvi mezőn. [...] November. Die 2. Adták meg a széket és a császár arannyal írott levelét a fogarasi mezőn.”⁹

A közjogi elemeknek két érem, az 1668-ban vert Nap és Hold alakú dukátcseregely különleges árnyalatot ad.¹⁰ Csegelyek verése a korban nem számított ritkaságnak,¹¹ de itt egy sajátos vonatkozásról is szó lehet. Alig egy évtizeddel korábban, az 1659-es szászsebesi országgyűlésen vált Erdély címerének állandó alkotóelemévé a Nap és a Hold¹² – a különleges alakú érmék talán erre reflektálnak, és így Apafi patriotizmusát jelenítik meg.

Voltak persze a fejedelem legitimitása körüli diskurzusnak más regiszterei is. A református lelkészek – 1664-ben Tolnai F. István, az 1680-as években pedig Tofeus Mihály és Nagyari József – a biblikus mitizáció eszköztárához nyúlva Isten választottjaként tüntették fel a fejedelmet: Nehemiás vagy Dávid király alakjával állították párhuzamba, a külső és belső béke, a társadalmi harmónia és a prosperitás megteremtőjeként jelenítették meg Apafit.¹³ Ez képi ábrázolásokon sosem tűnt fel, a diskurzusnak erre a regiszterére egyáltalán nem reflektált, nem is igen reflektálhatott a képzőművészet. Ehhez az érvelésmódhoz a közismerten rendkívül mélyen vallásos és a teológiában is járatos Apafi hivatalos ábrázolásai egyszer kerültek közel: az 1677-ben, emlékérem gyanánt készült százszoros aranyforint¹⁴ előlapján bibliai idézet (Fil. 3,8), hátlapján pedig egy ehhez kapcsolódó jelmondat olvasható: „Splendor opes avrvm mvndi mihi nvlla volvptas qvin pvto pro Christo haec omnia damna meo – Spes confisa Deo nvnqvm confvsa recedit fiden-

⁸ B. Szabó 1994; B. Szabó–Erdősi 2001.

⁹ Tóth 1900: 85.

¹⁰ Nap és hold alakú érmék: MNM Éremtár B. ltsz. 3.B.1903.428 és Weszerle 1911: 69. Közli: Huszár 1995: 164–165. (Nr. 676, 685)

¹¹ Huszár–Pap–Winkler 1996: 74.

¹² Huszár–Pap–Winkler 1996: 79.

¹³ Konkrét szöveghelyekkel lásd Erdős 2022: 66–67, 85–88, 140–142.

¹⁴ MNM Éremtár B. ltsz. 75.1977. Megjelent: Huszár 1995: 153. (Nr. 627); R. Várkonyi 1986: Nr. 253–255; Weszerle 1911: Tab. D/XII–XII.

tem nescit deservisse Deo.”¹⁵ A választott szöveg még akkor is nagyon jellemző a fejedelem személyiségére, ha a jelmonddal ellátott érmék nem is számítottak ritkaságnak – Barcsay Ákos például rövid uralkodása alatt többet is készíttetett.¹⁶

* * *

Az ábrázolások második típusát egy rendkívül kvalitatásos, Nürnbergben megjelent metszet vezeti be. Az 1655 óta a városban dolgozó, kortársai közt az egyik legkiválóbb rézmetszőként számon tartott Jacob von Sandrart (1630–1708) a magyarországi és erdélyi török háborúk idején egy tizenkét képből álló sorozatot készített a hadszíntér legfontosabb hadvezéreinek és politikusainak – köztük Apafi Mihálynak – lovasportréiból.¹⁷ A sorozathoz a Sandrarttal együtt dolgozó Sigmund von Birken (1626–1681) írt négy-, illetve nyolcsoros verseket (annak ellenére is joggal feltételezhető, hogy az összes képhez tartozó szöveget ő készítette, hogy ezt közvetlen bizonyíték nem támasztja alá: neve egyik metszeten sem szerepel, egyébiránt részletes naplójában nem említ minden ábrázolt személyiséget, és irathagyatékában sem maradt fenn valamennyi vers).¹⁸

Az Apafiról készült ábrázolás kimondottan kedvező hangvételű. A lépő lovon ülő fejedelem páncélban tűnik fel, jobb kezében ott a méltóságát jelző buzogány, csak a tollforgós süveg hiányzik. Az éremképekről is jól ismert arcon eltökéltség, megfontoltság látszik, tekintete erőt sugároz. A vers szerzője ugyanekkor azt tanácsolja Apafinak, hogy ne a letűnő, az éjszaka sötétjéhez tartozó Holdat válassza, helyette forduljon a világosságot és életet hozó felkelő Nap felé.

„Kluger Siebenbürger Fürst, wanckest du in Zweiffeldencken
Ob du zu der Sonne dich, oder Monden sollest lencken?
Bey der Sonn’ ist Liecht und Leben, bey dem Monden finstre Nacht...”¹⁹

¹⁵ Huszár–Pap–Winkler 1996: 34, 86–87; „Hírnév, földi vagyon nekem egyként nincs örömmre: Krisztusomért mindezt kárnak gondolom én. Hagyd Istenre magad, s szégyennel majd sose hátrálsz. Nem hagyhatja az Úr cserben a benne hívőt.” Fil. 3,8 Medvigy Mihály szabad fordítását idézi: Pásztory 1975: 23.

¹⁶ Huszár–Pap–Winkler 1996: 32–34.

¹⁷ Apafi portréja: OSZK RNYT App.M. 452; MNM TKCs Gr ltsz. 599. Megjelent: R. Várkonyi 1986: No. 239; Szabó é. n.: 143. A sorozatról összefoglalóan: Erdős 2023; Paas 1994.

¹⁸ Birken és Sandrart szoros együttműködéséről: Meier 2019; Paas 1994. Magyar vonatkozású munkáikról: G. Etényi 2002: 127–132; Németh 1994; Plihal 2022; Rózsa 1973: 49–50.

¹⁹ Paas 1994: 25.; „Erdély okos fejedelme, kétségek közt hánykolódsz, / Hogy a Naphoz, vagy a Holdhoz igazodj-e? / A Napnál fény van és élet, a Holdnál sötét éj...”

A nyugati irodalom a sorozatot és vele együtt az Apafiról készült metszetet is 1664-re datálja, ám talán mégis életszerűbb 1662 tavasza és 1663 ősze közé tenni a nyomtatvány elkészítését. A metszet háttérében Kolozsvár ostroma tűnik fel, a vers pedig még nem kezeli eldöntött tényként, hogy az új fejedelem vajon a szultáni vagy a császári pártfogást választja-e, vagyis Birken alighanem még azelőtt írta meg a szöveget, hogy a szultán az érsekújvári hadjárat során nyílt állásfoglalást csikart ki Apafitól.²⁰

Sandrart metszetei annyira jól eladhatók voltak, hogy sok alkotó (különböző minőségben) utánozta őket. Nem meglepő, hogy az Apafit ábrázoló metszetről is lényegében változtatás nélkül készült egy másolat²¹ Abraham Aubry (†1684 k.) műhelyében, aki Strasbourgban, majd 1653 után egy ideig Frankfurtban élt, és egyszerre több (frankfurti, nürnbergi, kölni és hanau) nyomdának is dolgozott.²²

A Sandrart (és nyomában Aubry) metszetén megjelenő arckép óriási hatást gyakorolt Apafi ábrázolásaira – és evvel együtt értékelésére, történeti megítélésére is – a következő évtizedek során. Ez a kép került be a *Theatrum Europaeum* 1672-es, Frankfurtban megjelent kötetébe,²³ ezt használta fel az augsburgi Wolfgang Philip Kilian (1654–1732),²⁴ és minden bizonnyal erről készült egy további másolat is a század végén.²⁵ Az egész alakos ábrázolásból mellképet vágtak ki a képek készítői, de a beállítás és a hangvétel változatlan maradt; a leginkább elismerő Kilian metszete, aki hadi trófeák közé helyezte el az arcképet.

²⁰ A mű datálása azért is bizonytalan, mert Birken naplója az 1664-es év bejegyzéseiben nem említi az Apafiról szóló verset, az 1663-as év viszont teljes egészében hiányzik. Birken 1971: 92–178. A napló kiadásának kritikája, különös tekintettel az évjáratok elrendezésére: Krummacher 1983: 128–129.

²¹ MNM TKCs Gr ltsz. 8065. Az 1670-es évekre datálva közli Tóth 2017: 94.

²² Kolloff–Engelmann 1878: 376–378; Paas 1994: 21.

²³ MNM TKCs Gr ltsz. 601.

²⁴ MNM TKCs Gr ltsz. 592.

²⁵ RC jelzet: RCIN 611524.

1. kép. *Theatrum Europaeum*, Frankfurt, 1672. Rézmetszet, 13,7 x 18,3 cm
Forrás: MNM TKCs Gr ltsz. 601.

2. kép. Wolfgang Philipp Kilian rézmetszete, 14,3 x 11,4 cm
Forrás: MNM TKCs Gr ltsz. 592.

Jól látható, hogy a délnémet városokban kiadott művek legalábbis nagyon megértők Apafival és politikai vonalvezetésével szemben. Nem meglepő, hogy itt látott napvilágot 1664 tavaszán a magyar arisztokrácia politikai programját megjelentető *Nádasdy Mausoleum*, melynek német fordítását Birken készítette el. Két évvel később pedig az erdélyi szász Johannes Tröster (1640 k.–1685 k.) is itt adta közre *Das bedrängte Dacia* című munkáját, Bethlen János kancellár Apafi fejedelem apológiájaként készült történeti művének német változatát, belső címlapján talán szintén a fejedelmet ábrázoló, kevésbé jó minőségű metszettel.²⁶ Nürnbergre és Augsburgra hosszú ideje jellemző volt nemcsak a török hadszíntér iránti érdeklődés, hanem a császárral szembeni távolságtartás is. A város mozgástere azonban az 1670-es évek fordulójára jócskán beszűkült,²⁷ így Sandrart, Birken és Tröster munkái lényegében a város sajátos politikai arculatának végoráiban jelenhettek meg.

Akad természetesen nagyon fontos kivétel is. Néhány évvel Sandrart után nagy vetélytársa, Paulus Fürst (1608–1666) is készített egy metszetet Apafiról, az Ortelius világtörténeti művének folytatásaként készült kötet illusztrációja gyanánt.²⁸ Az ábrázolás nem egyértelműen kedvezőtlen, a szöveg viszont sokkal inkább negatív képet rajzol Apafiról, kétségbe vonva mindenekelőtt a legitimitását: a szerző kiemeli, hogy az erdélyi rendek csak a közvetlen kényszernek engedve fogadták el fejedelemnek, és a túlzottan szoros török függés miatt a császár sem ismerte el az uralkodását.²⁹

A kompozíció és az arcvonások nagyon eltérnek Sandrartétól. Feltűnő az is, hogy a háttérben nem Kolozsvárt, egy erdélyi (vagy legalább annak elfogadó szárazföldi) tájat, hanem egy tengerparti részletet látunk: Fürst minden bizonnyal egy másik személyt ábrázoló kompozíciót használt alapként. Erre utal az is, hogy az arc igen életszerűtlen, és a test arányai sem éppen tökéletesek. Fürst műhelye a metszet készítésekor, 1665-ben már jócskán túl volt fénykorán, gazdaságilag meggyengült (éppen a részben Sandrart által támasztott piaci verseny miatt), és munkái sem érték már el a korábban megszokott színvonalat.³⁰

²⁶ Bethlen–Tröster 1666.

²⁷ G. Etényi 2002: 122, 132–133.

²⁸ Meyer 1665: 236–237. oldal között; MNM TKCs Gr ltsz. 592.

²⁹ Meyer 1665: 203, 205, 211.

³⁰ Paas 1990: 331–332; Paas 2015: 59, 62.

3. kép. Paulus Fürst rézmetszete, 19 x 30,5 cm

Forrás: MNM TKCs Gr ltsz. 597.

* * *

A harmadik ábrázolási hagyományt a Strasbourgban élő Peter Aubry (1596–1668 u.),³¹ a már említett Abraham bátyjának metszete³² alapozta meg. A mű minden bizonnyal Sandrartéval szinte egy időben készült: a háttérben itt is feltűnik Kolozsvár ostroma, vagyis a nemrég trónra lépett fejedelmet ábrázolja. A munka nem egyértelműen irányzatos: bár Apafi arcvonásai itt sokkal kevésbé előnyösek, mint Sandrart metszetén, a testtartás azonban kimondottan a győztes uralkodó dicsőségét sugározza. Ráadásul a felségjelvények közül feltűnik a fejedelmi buzogány és a süveg, a kép alján pedig kétoldalt két külön pajzsban Erdély címere, középpütt pedig Apafi családi címere látható.

Ezt az ábrázolást hangolta egyértelműen ellenségessé az a másolat, amelyet általában 1686-ra datálnak.³³ Az ismeretlen alkotó néhány kisebb változtatás

³¹ Kolloff–Engelmann 1878: 375–376; Paas 1986: 6–8.

³² BM PD ltsz. 1871,1209.1149.

³³ Peter Aubry metszetét és a róla készült másolatot meg nem különböztetve és az 1660-as

(például a háttérben Kolozsvár nevének elhagyása) mellett a három címerpajzsot a kép tetejére helyezte át, helyükre pedig egy négysoros versezetet illesztett. Az egyes szám első személyben fogalmazott szöveg Apafi (kényszerű) törökpártiságán gúnyolódik, előrevetítve, hogy az utolsó ítélet idején Krisztus nem fogja kedvezően megítélni, hogy a kereszténység ellensége mellett tartott ki:

„Der Sultan setzte mich auff einen Fürsten Thron.
Jetzt soll ich neben ihm, die Christen helfen schlagen
Was denckst dich, wird hie zu, des höchste Richter sagen.”³⁴

Felbukkan az a közkézen forgó Apafi-ellenes legenda is, mely szerint a fejedelem nem egy nagy múltú nemesi család sarja, hanem a szebeni bíró balkézzről való fia („Ich bin von Hermann Statt und da des Richters Sohn”³⁵). Ez ellen többek között éppen Tröster Nürnbergben megjelent fordítása igyekezett tisztázni Apafit.³⁶

Ami a metszet utóéletét illeti, Peter Aubry munkáját vagy a róla készült másolatot használta fel később egy ismeretlen német mester, aki – immáron igencsak kedvező felhanggal – posztamensen és babérkoszorúban helyezte el a portrét.³⁷ Több ábrázolást nem tudtam ehhez a hagyományhoz kapcsolni, vagyis ez az Apafi-ellenes diskurzus a későbbiek során nem bizonyult igazán mérvadónak.

* * *

Az ábrázolások negyedik típusának első tagja az Antwerpenben élő, császári szolgálatban álló Cornelis Meyssens (1640 k.–1672 u.) metszete, amely felirata szerint 1666-ban készült, de csak négy évvel később jelent meg az I. Lipót csá-

évekre datálva közli Gödölle 2017: 185.

³⁴ „A szultán ültetett a fejedelmi trónra. / Most neki kell segítenem, a keresztények ellen vívni. / Mit gondolsz, mit szól majd ehhez a legfelsőbb bíró.”

³⁵ „Szebenből származom, a bíró fia vagyok...”

³⁶ „Ist demnach der jetzige Durchläuchtigste Fürst in Siebenbürgen Herr Michaël Apafi oder von Apafa nicht ein Türck, wie etwan spargiret worden, sondern ein Christ, Reformirter Religion zugethan; auch nicht des Stadt-Richters von Hermanstadt Sohn, sondern ein geborner, von altem Ungerisch-Adelichen Stammen, da hingegen ein Stadt-Richter der Haupt-Herman-Stadt ein geborner Sachse seyn muß...” („Erdély jelenlegi, legméltóságosabb fejedelme, Apafi Mihály, avagy von Apafa, nem török, ahogyan sokszor szidalmazták, hanem keresztény, még hozzá református vallású; nem is a szebeni bíró fia, hanem régi magyar nemesi család sarja, míg a szebeni bírónak született száznak kell lennie...”) Bethlen-Tröster 1666: 287–288.

³⁷ MNM TKCs Gr ltsz. 593.

szár életét és tetteit tárgyaló mű illusztrációjaként.³⁸ Ugyan alighanem ez a metszet is az erdélyi éremképeket alapul véve készült,³⁹ ám az azokon látható portrét jelentősen áthangolta a művész. A süveg, a buzogány és a középkorias páncélzat itt is feltűnik, az Apafinak kölcsönzött arcvonások azonban egészen újszerűek és korántsem hízelgők: a Sandrartnál hangsúlyos erőteljességnek, eltökéltségnek, értelemnek nyomát sem látjuk. Ez a kompozíció és az arcvonások a császári életrajzban nemcsak Apafi ábrázolására, és nem is csak Meyssens munkáira jellemzőek, hanem úgy tűnik, a mű általában is ezt az imázst közvetítette az erdélyi fejedelmekről.⁴⁰

Nem meglepő, hogy ez a portré nagy hatást gyakorolt a bécsi udvarba bejáratos hatalmasságok és a környezetükben dolgozó művészek köreiben. Évtizedekkel később ezt használta fel Johann Joseph Waldtmann (1676–1712) és az ő nyomán dolgozó Jacob Müller (1670 k.–1703) a Lotharingiai Károly haditetteit bemutató kötet egyik metszetéhez.⁴¹ A kép – a következő oldal rövid magyarázó szövege szerint – Erdély katonai megszállását, Habsburg Birodalomhoz csatolását és a török kiűzését ábrázolja. Fent a császári címer, a magyar címer és Lotharingiai Károly címere fogja közre Erdély térképét, mellettük hadi trófeák láthatók. Középpont a felvonuló császári hadsereg jelenik meg, míg lent a Mars által elűzött török hadak, Apafi – arcán a Meyssens eredeti metszetén is feltűnő tanácsstalansággal – utánuk tekint. Velük átellenben, a jobb oldalon a császár képét viselő Lotharingiai Károly, és társaságában Caprara, Scherffenberg és Veterani tábornok látható. Középpont a császárságot és a Magyar Királyságot jelképező alakok fogják közre az Erdélyt szimbolizáló nőalakot, aki a Báthoryak farkasfogas címerét viseli a ruháján.

³⁸ Priorato 1671: 34–35. oldal között; MNM TKCs Gr ltsz. 594.

³⁹ Gödölle 2017: 185.

⁴⁰ A mű egészéről Bene 1993; Barcsay Ákos arcképe Priorato 1670: 11. oldal után. Megjelent: Tóth 2017: 86; Kemény János portréja Priorato 1670: 98. oldal után. Megjelent: Szabó é. n.: 138.

⁴¹ *Abrégé historique* 1701: XVIII. tábla; OSZK RNYT App.H. 2355; BM PD ltsz. 1884,0726.105; ÖNB HaD jelzet: 62.Q.2. Megjelent: R. Várkonyi 1986: No. 243.

4. kép. Jacob Müller rézmetszete Johann Joseph Waldtmann után, 20,5 x 33,8 cm

Forrás: OSZK RNYT App.H. 2355.

Meysens Apafi-portróját használta mintaként két további, ismeretlen mester a 17. század második felében⁴² és a 18. század elején,⁴³ és talán ezekhez köthető egy további, szintén ismeretlen német művész által készített alkotás is.⁴⁴

* * *

⁴² MNM TKCs Gr ltsz. 9106.

⁴³ RC jelzet: RCIN 611523

⁴⁴ MNM TKCs Gr ltsz. 591.

Apafiról uralkodásának kezdeti éveiből – az éremképeken túl – nem ismerünk hazai készítésű ábrázolást: reprezentatív olajfestmény elkészítésére aligha nem csak utolsó éveiben gondolt a fejedelem. Az 1683-ban készült, az Esterházyak fraknói várában fennmaradt egész alakos portré a magyar ábrázolási hagyományokból táplálkozik: erre mutat a kissé szoborszerű testtartás, a kompozíció és a kép feliratának elhelyezése.⁴⁵

Ugyanez igaz a 17–18. század fordulóján készült viseletsorozatok akvarelljeire is.⁴⁶ Ezeken Apafi – a sorozatokban szereplő többi fejedelemhez hasonlóan – jellegzetesen magyar nemesi viseletben tűnik fel. Uralkodói méltóságát egyedül a buzogány jelzi, viszont nem visel süveget – amiben csak Báthory Kristóf, Rákóczi Zsigmond, Barcsay és fia, II. Apafi Mihály ábrázolásaival rokon. Kissé meglepő, hogy két akvarell készítője fontosnak látta feljegyezni a fejedelem valóságát.⁴⁷

Ezek az ábrázolások már arról az idős, ősz hajú fejedelemről készültek, akire a képek készítői maguk is jól emlékezhettek: aki nagyon sokat olvas, órákat gyűjt, és szeret elmerülni az óraszerkezetek tanulmányozásában.⁴⁸ A trónra való alkalmasság, a harci erények hangsúlyozása itt teljesen elvész – az idős fejedelem reprezentációjához ez már nemigen illett, ráadásul Erdélyben egyébként is közsímet volt Apafi eredendően békeszerető habitusa: „Erdély országának méltóságos Fejedelmi között, leg tsendesebb, moderatusabb, szelidebb fejedelme vólt Nemzetünknek, Josiasnak, Isten gondviselesének leg világosabb tüköre vólt...” – írta róla tábori prédikátora, Nagyari József.⁴⁹

⁴⁵ A festmény reprodukciója megjelent: Angyal 1888: 192. oldal után.

⁴⁶ Mindeddig hat ehhez a csoporthoz tartozó ábrázolást tudtam összegyűjteni. (1.) *Costumebilder aus Siebenburgen*: OSZK Kt Quart. Germ. 892. Megjelent: Oborni–Tompos–Bencsik 2009: Nr. LXXXIII. (2.) Budapesti töredék: OSZK Kt Quart Germ. 892. Megjelent: Oborni–Tompos–Bencsik 2009: Nr. 1. (3.) *Genuina effigies Principum omnium Transsilvania et autographij illuminatae*: MTA KIK KRK Történelem– Régészet 2o 3. (4.) *Effigies Principum Transilvaniae ex autographis sumtae et coloribus ad vivum efformatae*, 1697: OSZK Kt Fol. Lat. 1702. fol. 19. (5.) *Trachten Cabinett von Siebenbürgen*, 1729 (1692): Memoria Urbis Alba Iulia é. n. (6.) Egy további, a 18. század elején készült, ma Bolognában őrzött lavírozott tollrajz megjelent: Cennerné 1975: Nr. XIII/1.

⁴⁷ Tompos 2009: 31. A viseletsorozatokra általában: Deák 2014; Deák 2015; Galavics 1990.

⁴⁸ Apor 1982: 604.

⁴⁹ Nagyari 2014: 77–78. Persze a békeszeretet mögött sokan inkább a határozatlanságot, befolyásolhatóságot látták: „vagy olvasott, vagy könyveket fordított, lovakra, fegyverekre, köntösökre, oeconomiára mint férfiembernek nem volt semmi inclinatioja.” Cserei 1983: 106, 133, 221. A fejedelem kiváló jellemrajza: Tolnai 1940.

5. kép. *Effigies Principum Transilvaniae ex autographis sumtae et coloribus ad vivum efformatae*, 1697. fol. 19. Akvarell
Forrás: OSZK Kt Fol. Lat. 1702.

6. kép. *Genuina effigies Principum omnium Transsilvania et autographij illuminatae*.
Akvarell
Forrás: MTA KIK KRK, Történelem-Régészet 2o 3.

Ezek az ábrázolások egy korszak lezárásaként, retrospektív céllal készültek, az erdélyi szász ábrázolási hagyományokban, távolabbról pedig a kelet-közép-európai provinciális portréművészet tradícióiban gyökereznek. Az önálló Erdélynek emléket állító és a szászokra jellemző technikával készült viselet- és portrészorozatok természetesen csak egy szűkebb nyilvánosság terében mozgathattak,⁵⁰ ez magyarázza egyrészt az egymás közti szoros kapcsolatot, másrészt pedig azt, hogy hatásaikkal, párhuzamaikkal másutt, más közegben egyáltalán nem találkozunk.

* * *

Összefoglalásként azt állapíthatjuk meg, hogy Apafiról négy ábrázolási hagyomány alakult ki, lényegében a trónra jutását követő egy-két év alatt: Erdélyben ez a pénzverés újraindításával függött össze, a birodalomban viszont a naprakész információk iránti folyamatos igénytel magyarázható. E négy hagyomány mellé zárkózott fel az 1680-as évektől egy sajátosan magyar, illetve erdélyi szász tradícióban gyökerező ábrázolásmód.

Az egyes tradíciók térben és evvel együtt politikai tekintetben is jól láthatóan elkülönültek egymástól. A délnémet városok kiadványai, ha nem is fogták nyíltan a fejedelem pártját, de megértőbbek voltak vele szemben, és a kényszerű oszmán függés mellett is látták a kereszténységgel való együttműködés lehetőségét. A strasbourgi és természetesen a bécsi kiadványok evvel szemben negatív képet festettek Apafiról, bizonytalan és gyenge uralkodónak láttatták, néhol kimondottan gúnyosan nyilatkoztak róla. Olykor ugyan születtek átértelmezések, de kép és szöveg általában teljes összhangban van egymással; így egy-egy ábrázolás utólagos áthangolása csak ott volt lehetséges – például Peter Aubry metszete és az arról készült másolat esetében –, ahol eleve nem készült kísérő szöveg a metszethez.

A társadalmi közeg, a felvevőpiac eltéréseivel magyarázhatók a mediális különbségek. Míg ugyanis Erdélyben kizárólag éremképekkel, később egy szűk nyilvánosság számára készült akvarellekkel találkozunk, addig nyugaton a szélesebb körű, fizetőképes keresletnek köszönhetően tömegesen készültek metszetek – egy lapos kiadványok és könyvillusztrációk – Apafiról.

Az alkotóelemek és a kompozíció tekintetében viszont az egyes típusok között nincs éles különbség, az alkotók mindenütt egy közös, nagyon jól ismert motívumkincsből – ilyenek az erdélyi fejedelmek ábrázolásain feltűnő felségjelvények – válogattak. Az arcvonások arról tanúskodnak, hogy az erdélyi éremké-

⁵⁰ Cennerné 1975: 286–298.

peket jól ismerték nyugaton⁵¹ (bár leletanyagból, gyűjteményekből Apafi pénzei egyáltalán nem kerültek elő⁵²). Erdély tehát nem tűnik elszigeteltnek, a különbségek nem nagyobbak, mint az egyes nyugati központok Apafi-ábrázolásai közötti eltérések.

Források

British Museum, London (BM)

Prints and Drawings (PD)

Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest (MNM)

Éremtár

Történelmi Képcsarnok, Grafikai Gyűjtemény (TKCs Gr)

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Budapest (MTA KIK)

Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye (KRK)

Országos Széchényi Könyvtár, Budapest (OSZK)

Kézirattár (Kt)

Régi Nyomtatványok Tára (RNyT)

Österreichische Nationalbibliothek, Bécs (ÖNB)

Sammlung von Handschriften und alten Drucken (HaD)

Royal Collection, London (RC)

Abrégé historique et iconographique de la vie de Charles V Duc de Lorraine. Nancy, 1701.

Apor Péter 1982: *Metamorphosis Transylvaniae*. In: Bitskey István (vál., jegyz.): *Magyar emlékirók, 16–18. század.* (Magyar remekírók.) Budapest. 586–694.

Bethlen, Johannes – Tröster, Johannes: *Das Badrängte Dacia. Das ist: Siebenbürgische Geschichten...* Nürnberg. (RMK III. 2355)

Birken, Sigmund von 1971: *Die Tagebücher des Sigmund von Birken, Teil I.* Bearb. von Kröll, Joachim. Würzburg.

Cserei Mihály 1983: *Erdély históriája, 1661–1711.* S. a. r., bev., jegyz.: Bánkuti Imre. Budapest.

Nagyari József 2014: Halotti beszéde Apafi Mihály felett. In: *Apafi Mihály fejedelem temetése.* S. a. r.: Csorba Dávid – Mikó Gyula. Budapest. 72–84.

⁵¹ Gödölle 2017.

⁵² Huszár–Pap–Winkler 1996: 130–150.

- Priorato, Galeazzo Gualdo 1670: *Historia di Leopoldi Cesare... Parte seconda*. Vienna.
- Tóth Ernő 1900: I. és II. Apafi Mihály erdélyi fejedelmek naplója az 1632–1694. évekről, I. közlemény. *Erdélyi Múzeum* (17.) 5. 82–93.
- Memoria Urbis Alba Iulia é. n.: <http://memoriaurbis.apulum.ro/en/story/24#gallery-1> – utolsó letöltés: 2023. április 11.

Hivatkozott irodalom

- Angyal Dávid 1888: *Késmárki Thököly Imre 1657–1705, I. kötet*. (Magyar történelmi életrajzok.) Budapest.
- Bene Sándor 1993: „Ő Császári Felségének kedve telik benne...” (Egy birodalmi história és társszerzői). *Filológiai Közöny* (39.) 1. 49–56.
- B. Szabó János 1994: Az erdélyi fejedelmi jelvények. *Keletkutatás* (évf.?) Tavasz. 59–68.
- B. Szabó János – Erdősi Péter 2001: Két világ határán. A hatalomátadás szertartásai az erdélyi fejedelemségben. In: Hausner Gábor – Kincses Katalin Mária – Veszprémy László (szerk.): *„Kard és koszorú.” Ezer év magyar uralmi és katonai jelképei*. (A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 4.) Budapest, 91–105.
- Cennerné Wilhelmb Gizella 1966: *A Zrínyi család törökellenes harcai a XVI–XVII. század képzőművészetében*. (Dunántúli Tudományos Gyűjtemény, Series historica 43.) Budapest.
- Cennerné Wilhelmb Gizella 1975: Erdélyi fejedelmi arcképsorozatok. In: Galavics Géza (szerk.): *Magyarországi reneszánsz és barokk. Művészettörténeti tanulmányok*. Budapest, 279–312.
- Cennerné Wilhelmb Gizella 1976: Thököly Imre és szabadságharca az egykorú grafikában. In: Köpeczi Béla: *„Magyarország a kereszténység ellensége”. A Thököly-felkelés az európai közvéleményben*. Budapest, 347–371.
- Cennerné Wilhelmb Gizella 1980: Bethlen Gábor metszetarcképei. (Kelet-nyugati stíluskapcsolatok a XVII. századi portrégrafikában). *Folia Historica* (8.) 33–53.
- Cennerné Wilhelmb Gizella 1997: *A Zrínyi család ikonográfiája*. Budapest.
- Deák Éva 2014: Öltözködés és identitás a 17–18. századi Erdélyben a viseletsorozatok tükrében. *Korall* (15.) 55. 150–168.
- Deák Éva 2015: Népviselesek a 17–18. századi Erdélyben a viseletsorozatok tükrében. In: Balogh Balázs (főszerk.): *Ethno-Lore. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének évkönyve* 32. Budapest, 145–180.

- Erdős Zoltán 2022: „Szerelmes édes maroknyi nemzetünk...” *A nemzettudat megjelenése erdélyi puritán szövegekben (1657–1690)*. (PhD-disszertáció.) Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- Erdős Zoltán 2023: Arcok a török háborúból. Jacob von Sandrart és Sigmund von Birken 1663–1665-ben készült metszetsorozata. <https://ujkor.hu/content/arcok-a-torok-haborubol-jacob-von-sandrart-es-sigmund-von-birken-1663-1665-ben-keszult-metszetsorozata> – utolsó letöltés: 2023. szeptember 28.
- Galavics Géza 1990: Erdélyi viseletalbumok a XVII–XVIII. századból. Utószó. In: Jankovics József – Galavics Géza (szerk.): *Régi erdélyi viseletek. Viseletkódex a XVII. századból*. Budapest, 57–131.
- G. Etényi Nóra 2002: A nürnbergi nyilvánosság és a Nádasdy Mausoleum. In: Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György (szerk.): *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 2.) Budapest, 123–137.
- G. Etényi Nóra 2005: Thököly Imre nemzetközi híre. *Credo* (11.) 3–4. 211–227.
- Gödölle Mátyás 2014: A fejedelem képmása. Bethlen Gábor arcképei. In: Kiss Erika – Oborni Teréz (szerk.): *A kód Bethlen 1613. Kiállítási katalógus*. Budapest, 49–61.
- Gödölle Mátyás 2017: Fejedelemportrék az erdélyi tallérokon. In: Tóth Csaba (főszerk.): *Tündérkert ezüstje. Erdélyi tallergyűjtemény a Magyar Nemzeti Bankban*. Budapest, 169–186.
- Gyulai Éva 2013: „Nézd meg ezt sok ország népe, Bethlen Gábornak ez képe” – Bethlen Gábor ikonográfiai reprezentációja. In: Papp Klára – Balogh Judit (szerk.): *Bethlen Gábor képmása*. (Speculum Historiae Debreceniense 15.) Debrecen, 251–270.
- Huszár Lajos 1995: *Az erdélyi fejedelemség pénzverése*. Budapest.
- Huszár Lajos – Pap Ferenc – Winkler Judit 1996: *Erdélyi éremművesség a 16–18. században*. Bukarest.
- Kolloff, E. – Engelmann, W. 1878: Aubry. In: Meyer, Julius (Hg.): *Allgemeines Künstler Lexikon, Zweiter Band*. Leipzig, 376–378.
- Krummacher, Hans-Henrik 1983: Die Tagebücher des Sigmund von Birken: Zur Ausgabe und Kommentierung durch Joachim Kröll. *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur* (112.) 2. 125–147.
- Meier, Esther 2019: Verhältnisbestimmung: Birken und Sandrart, Dichter und Maler in der Teutschen Akademie. In: Garber, Klaus – Laufhütte, Hartmut – Steiger, Johann Anselm (Hrsg.): *Sigmund von Birken (1626–1681). Ein Dichter in Deutschlands Mitte*. Berlin, 297–322.

- Meyer, Martin 1665: *Ortelius Continuatus, Das ist Der Ungarischen Kriegs-Empörungen Fernere Historische Beschreibung Oder Zweyter Theil...* Nürnberg.
- Németh S. Katalin 1994: Sigmund von Birken magyar kapcsolatai. *Magyar Könyvszemle* (110.) 1. 78–82.
- Oborni Teréz – Tompos Lilla – Bencsik Gábor 2009: *A régi Erdély népeinek képek könyve. Kéziratos viseletkódex az Apafiak korából.* Budapest.
- Paas, John Roger 1986: Johann Michael Moscherosch und der Aubrysche Kunstverlag in Straßburg, 1625 bis ca. 1660. *Philobiblon* (30.) 1. 5–45.
- Paas, John Roger 1990: Sigmund von Birken's anonyme Flugblattgedichte im Kunstverlag des Paul Fürst. *Philobiblon* (34.) 4. 321–339.
- Paas, John Roger 1994: Jacob von Sandrarts gedruckte Reiterbildnisse mit Versen des Sigmund von Birken. *Philobiblon* (38.) 1. 16–32.
- Paas, John Roger 2015: The Changing Landscape of the Competitive Nuremberg Print Trade: The Rise and Fall of Paulus Fürst (1608–1666). In: Kirwan, Richard – Mullins, Sophie (eds.): *Specialist Markets in the Early Modern Book World*. Leiden, 35–63.
- Pásztory Tibor 1975: Az erdélyi fejedelmek pénzeinek jelmondatai. *Az Érem* (31.) 1. 20–23.
- Plihál Katalin 2022: Jacob Sandrart 1664-es Magyarország térképe az új kutatások tükrében. *Geodézia és Kartográfia* (74.) 3. 4–11.
- Rózsa György 1973: *Magyar történelemábrázolás a 17. században.* Budapest.
- R. Várkonyi Ágnes 1986: Az önálló fejedelemség utolsó évtizedei (1660–1711). In: Makkai László – Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története, II. 1606–1830.* Budapest. 784–971.
- Szabó Péter é. n.: *Az Erdélyi Fejedelemség. Küzdelem a megmaradásért.* Budapest.
- Tolnai Gábor 1940: „Szegény, együgyű fejedelem”. *Nyugat* (33.) 4. 169–177.
- Tompos Lilla 2009: A budapesti Costumebilder aus Siebenbürgen kódex viselettörténeti áttekintése. In: Oborni Teréz – Tompos Lilla – Bencsik Gábor: *A régi Erdély népeinek képek könyve. Kéziratos viseletkódex az Apafiak korából.* Budapest, 28–39.
- Tóth Csaba (főszerk.) 2017: *Tündérkert ezüstje. Erdélyi tallergyűjtemény a Magyar Nemzeti Bankban.* Budapest.
- Tüskés Gábor: A szigetvári és a költő Zrínyi Miklós képi ábrázolásai. In: Bene Sándor – Hausner Gábor (szerk.): *A Zrínyiek a magyar és a horvát históriában.* Budapest, 219–268.
- Weszerle József 1911: *Hátrahagyott érmészeti táblái, I. kötet.* Budapest.